

ji považovala za naivní — zas tolik nezestárla. Alespoň pro nás ne: otevřeme-li dnes české literární časopisy (o novinách nemluvě), najdeme tam — v různé podobě a s různou četností — právě tu argumentaci, proti níž Wimsatt tolik brojí, právě ten „intencionalismus“, jež lze charakterizovat onou magickou „formulkou“: „Abychom posoudili básníkův výkon, musíme vědět, co zamýšlel.“

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE

- Bloom, Harold (ed.): *The Art of the Critic*, vol. 9, New York 1990.
 Brady, Frank — Palmer, John — Price, Martin (eds): *Literary Theory and Structure. Essays in Honor of W. K. Wimsatt*, New Haven 1973.
 Fiedler, Leslie: Archetype and Signature, *Sewanee Review*, 1951, česky „Archetyp a signatura“, přel. Petr Onufer, in *Souvislosti* č. 1—2/2002, s. 221—235.
 Hilský, Martin: *Angloamerická „nová kritika“*, Praha 1976.
 Welck, René: „William K. Wimsatt“, in *A History of Modern Criticism 1750—1950*, vol. VI., New Haven 1986, 281—293.
 Wimsatt, William K.: *Day of the Leopards*, New Haven 1976.
 Wimsatt, William K.: *The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry*, New York 1954.
 Wimsatt, William K — Brooks, Cleanth: *Literary Criticism: A Short History*. Chicago 1957.

William K. Wimsatt, Monroe C. Beardsley INTENCIONÁLNÍ KLAM

Nárok autorského „záměru“ na kritické posouzení byl v poslední době několikrát zpochybněn, zejména v diskusi nazvané *Osobní hereze* a vedené mezi pány profesory Lewisem a Tillyardem. Přesto lze pochybovat o tom, jestli se onen nárok a většina jeho romantických důsledků staly předmětem nějakého rozsáhlejšího zkoumání. Autoři této stati daný problém nadnesli ve *Slovníku literární kritiky*, v kratičkém textu nazvaném „Záměr“, avšak nebyli s to sledovat jeho implikace nějak zevrubněji. Tvrdili jsme tehdy, že coby měřítko pro posuzování úspěšnosti literárního uměleckého díla není úmysl či záměr autora ani platný, ani žádoucí, a máme za to, že se tento princip v dějinách kritických postupů různým způsobem hluboce projevuje. Jde totiž o princip, který — ať už jej odmítneme či přijmeme za svůj — odkazuje k opačným pólům klasicistního „napodobení“ a romantického výrazu. Přináší s sebou celou řadu konkrétních pravd týkajících se inspirace, autentičnosti, biografie, literární vědy i mnohých tendencí v současné poezii, především její aluzivnosti. A konečně i v literární kritice se jen stěží najde problém, u něhož by kritikův přístup nebyl určen jeho vnímáním „záměru“.

„Záměr“, ve významu, jež tu budeme používat, odpovídá tomu, co ten či onen zamýšlel, jak praví více či méně explicitně přijímaná formula. „Abychom posoudili básníkův výkon, musíme vědět, co zamýšlel.“ Záměr je tedy úmysl či plán zrozený v autorově mysli. Má evidentně blízko k autorově přístupu k vlastnímu dílu, k tomu, jak se cítil, k tomu, co ho k psaní vlastně přimělo.

Naši diskusi proto začneme sadou tvrzení, zhuštěných a zobecněných natolik, že je pokládáme za axiomatické.

1. Báseň nevzniká náhodou. Slova básně, jak poznamenal profesor Stoll, se rodí v hlavě, netahají se z klobouku. Přesto však z tvrzení, že zamýšlející intelekt je *příčinou* básně, nutně nevyplývá, že by se měl úmysl či záměr stát *měřítkem*, podle něhož bude kritik posuzovat hodnotu básníkovy výkonu.

1. *Dictionary of World Literature*, Joseph T. Shipley (ed.), New York 1942, s. 326—329.

-nej lit. teoretici

„Otevřeme-li dnes české lit. časopisy najdeme tam v různé podobě a různé četnosti právě tu argumentaci, proti níž Wimsatt tolik brojí, právě ten „intencionalismus“, jež lze charakterizovat onou magickou „formulkou“: „Abychom posoudili básníkův výkon, musíme vědět, co zamýšlel.“

Revolver Revue č. 55. 7. 2004

2. Vnucuje se otázka, jak chce kritik na otázku po záměru získat odpověď. Jak vlastně zjistí, oč se básník snažil? Pokud totiž básník ve svém úsilí uspěl, pak to, oč se snažil, ukazuje báseň sama. A pokud neuspěl, pak báseň jeho záměr adekvátně nedokládá, a kritik se tudíž musí vydat za hranice básně — za dokladem záměru, který se v básni uspokojivě nenaplnil. „Jen jediné věci je třeba bedlivě se střežit,“ říká jeden významný intencionalista², a právě v tom bodě si jeho teorie protiřečí, „totiž že básníkův záměr se musí posuzovat v okamžiku tvůrčího aktu, to jest uměním básně samé.“

3. Posuzovat báseň je stejné jako posuzovat pudink či stroj. Člověk od ní chce, aby fungovala. Záměr tvůrce artefaktu dovozujeme jen díky tomu, že artefakt funguje. „Báseň nemá znamenat, má být.“ Báseň může být jen skrze svůj význam — jelikož její médium jsou slova —, avšak přesto je, prostě je, v tom smyslu, že nás nic neopravňuje k tázání, jaká její část je zamýšlená či plánovaná. Poezie je totiž výkonem stylu, jímž se v okamžiku shromáždí celý komplex významů. Poezie slaví úspěch proto, že všechno či většina z toho, co je v ní řečeno či naznačeno, je relevantní; a to irrelevantní je odstraněno, zrovna jako žmolky z pudinku či „mouchy“ ze soustrojí. V tomto ohledu se poezie liší od praktických sdělení; ta slaví úspěch pouze a jediné tehdy, když jejich záměr dovodíme správně. Jsou tedy abstraktnější než poezie.

4. Význam básně může být samozřejmě osobní, v tom smyslu, že báseň vyjadřuje osobnost či duševní stav spíše než hmotný předmět, jako například jablko. Jenže i krátká lyrická báseň je dramatická, je reakcí mluvčího (ať je koncipován sebeabstraktněji) na určitou situaci (ať je sebevíce zobecněná). Myšlenky a postupy básně bychom proto ihned měli přisuzovat dramatickému mluvčímu, a když už i autorovi, pak jediné skrze biografický odkaz.

5. V určitém smyslu může autor revizí své práce dosáhnout svého původního zámeru lépe. Jde však o velmi abstraktní smysl. Autor totiž zamýšlel napsat lepší dílo, lepší dílo jistého druhu, a teď to tedy dokázal. Ale z toho přece vyplývá, že jeho původní konkrétní záměr vlastně jeho záměrem nebyl. „Pravda, toho člověka jsme hledali,“ připouští venkovský konstábl Thomase Hardyho, „a přece to není tentýž člověk, kterého jsme hledali. Protože člověk, kterého jsme hledali, není ten člověk, kterého jsme chtěli.“

„Cožpak snad neplatí, že kritik je soudce,“ ptá se zas profesor Stoll, „jenž nezkoumá vlastní vědomí, nýbrž určuje autorovy významy či záměry, jako by báseň byla závětí, smlouvou či ustanovením? Kritikovi báseň nepatří.“ Precizně tak diagnostikuje dvě podoby nezodpovědnosti, přičemž sám dává přednost jen jedné. My se na věc díváme jinak. Báseň nepatří kritikovi, ale ani autorovi (od autora se totiž oddělí při svém zrodu a vydává se do světa sama, aniž je v autorově moci něco s ní zamýšlet či kontrolovat ji). Báseň patří veřejnosti. Výraz jí totiž dává jazyk, to podivné veřejné vlastnictví, a báseň vypráví o lidském bytí, tj. o předmětu veřejného vědění. Co se pak o básni říká, podléhá stejnému zkoumání jako kterýkoli jiný výrok z oblasti lingvistiky či obecné psychologie.

2. J. E. Spingarn, „The New Criticism“, in *Criticism in America*, New York 1924, s. 24—25.

Ananda K. Coomaraswamy, kritik našeho textu ze *Slovníku literární kritiky*, je toho názoru³, že se na umělecké dílo lze tázat dvojím způsobem: (1) zda umělec dostal svému záměru, (2) zda umělecké dílo „vůbec mělo být vytvořeno“, a zda je tudíž „hodno přežít“. Případ (2), tvrdí Coomaraswamy, není „kritika uměleckého díla jakožto uměleckého díla“, ale spíše kritika morální; o uměleckou kritiku jde v případě (1). My však tvrdíme, že (2) nemusí být morální kritika: že zjistit, zda jsou umělecká díla hodna přežití a zda měla být vytvořena, lze i jinak, totiž pomocí objektivní kritiky uměleckých děl jako takových, pomocí kritiky, jež nám umožní rozlišit mezi podařenou vraždou a podařenou básní. Podařená vražda je příklad, který používá Coomaraswamy, a v jeho systému je mezi vraždou a básní rozdíl toliko „morální“, nikoli „umělecký“, neboť zdařil-li se obojí podle plánu, jde o „umělecký“ úspěch. My tvrdíme, že (2) je hodnotnější způsob tázání než (1), a vzhledem k tomu, že dokáže — na rozdíl od případu (1) — odlišit poezii od vraždy, náleží označení „umělecká kritika“ po právu jemu.

II

Konstatování, že intencionální klam je záležitost romantická, bude spíše definicí než literárněhistorickým výrokiem. Když rétor v prvním století po Kristu napíše, že „vznešenost je ozvěnou velké duše“, anebo když nám sdělí, že „Homér vstupuje do vznešených skutků svých hrdinů“ a „sdílí zplna inspiraci bojem“, nepřekvapí nás zjištění, že Salisbury tohoto rétora považuje za vzdáleného zvěstovatele romantismu a že jej srdečně zdraví. Člověk by si možná s chutí podebatoval o tom, zda lze označit Longina za romantika, není však pochyb, že tomu tak v určitém smyslu je.

Goethe stanovuje pro „konstruktivní kritiku“ tři otázky: „Co se autor rozhodl vykonat? Byl jeho úmysl rozumný a jasný? A nakolik v jeho provedení uspěl?“ Vynecháme-li prostřední otázku, dostane se nám v podstatě systému Croceova — vyvrcholení a výostného filosofického vyjádření romantismu. Krásné je podle něj úspěšné užití intuice, ošklivé zas to neúspěšné; to intuice čili soukromá stránka umění je pravým estetickým faktem, médium čili veřejná stránka však esteticku vůbec nepodléhá.

V bazilice Santa Maria Novella sice pořád visí Cimabueova Madonna; hovoří však k dnešním návštěvníkům stejně jako k Florentánům třináctého století?

„Historická interpretace se v nás snaží [...] znovuvytvořit psychologické podmínky, jež se v průběhu dějin proměnily. Umožňuje nám tím vidět umělecké dílo (fyzický objekt) tak, jak jej jeho autor viděl v okamžiku jeho vytvoření.“⁴

3. Amanda K. Coomaraswamy, „Intention“, in *American Bookman*, I, 1944, s. 41—48.

4. Je ovšem pravda, že Croce sám se ve svých dílech Ariosto, Shakespeare a Corneille, *Obrana poezie* i jinde pouštěl do přesvědčivých polemik s určitým druhem emotivně zabarveného genetismu; přesto jeho *Estetika* ke kognitivnímu intencionalismu silně inklinuje.

První zvýraznění je Croceho, druhé naše. Výsledkem Croceho systému je dvojnásobný důraz kladený na historii. Tvoří-li takové pasáže výchozí pozici, může kritik sepsat pěknou analýzu významu „ducha“ Shakespearovy či Corneillovy hry — což je činnost, která vyžaduje pečlivé studium historie, nicméně stále zůstává estetickou kritikou —, anebo se může stejně hodnověrně pustit do eseje sociologické, biografické či jinak neestetické a historizující.

III

„[...] šel [jsem] k básníkům, jak tragédií, tak dithyrambů i k ostatním [...] Probíráje tedy jejich básně, o kterých se mi zdálo, že jsou od nich nejlépe vypracovány, vyptával se jich, co jimi myslí [...] Tu se vám stydím povědět, občané, pravdu [...] Bez-mála všichni, kteří při tom byli, dovedli o nich lépe mluvit než básníci sami o svých vlastních výtvorech. Poznal jsem tedy zanedlouho zase i o básnících, že netvoří svá díla moudrostí, nýbrž jakýmsi přirozeným nadáním a nadchnutí bohem.“⁵

Ona opakovaně vyslovovaná nedůvěra vůči básníkům, již slýcháme od Sókrata, je snad součástí přísného asketismu, který bychom jen stěží chtěli sdílet; přesto Platónův Sókrates nahlédl pravdu o básnické mysli, pravdu, kterou už svět vidí jen zřídka-kdy — i proto, že tolik kritiky, a začasto té neinspirativnější a nejpřipomínanější, vzešlo od básníků samých.

Básníci ovšem odjakživa uměli vyslovit leccos, co by kritik s profesorem nesvedli a nemohli; jejich poselství vzrušovalo víc: poezie by prý měla vznikat přirozeně, tak jako listí na stromech, poezie je prý lávou imaginace či pokojným usebráním emocí. Je však zapotřebí uvědomit si podstatu a závažnost takovýchto svědectví. Mezi takovými vyjádřeními a jakýmsi upřímnými radami, jež autoři tak často dávají, je totiž jen nepatrně odstíněný rozdíl. K tomu Edward Young, Carlyle, Walter Pater:

„Z etiky znám dvě zlatá pravidla, jež jsou neméně zlatá v kompozici i v životě.
1. Poznej sám sebe; 2. Važ si sám sebe.“

„K nalezení a udržení čtenářů je třeba znát toto velké tajemství: nechť je ten, kdo chce dojmut a přesvědčit ostatní, napřed dojat a přesvědčen sám. Horatiovo pravidlo Si vis me flere lze použít i v širším než doslovném smyslu. Každému básníkovi, každému spisovateli můžeme říci: Buď pravdivý, chceš-li, aby ti věřili.“

„Pravda! Bez té nemůže být žádné hodnoty, žádné dovednosti. A co víc, všechna krása není než jemností pravdy, a to, čemu říkáme vyjádření, než jemnějším způsobem říci ve vztahu k oné vnitřní vizi.“

A takovýto obrázek předkládá Housmanova malá rukověť básnické mysli:

„Poté, co jsem si u oběda dal půllitr piva — pivo je mozkovým sedativem a odpoledne jsou pro mne nejméně intelektuální částí života —, vypravil jsem se na dvou- anebo tříhodinovou procházku. A jak jsem si tak vykračoval, nemyslel na nic konkrétního, jen se tak díval na věci kolem a pozoroval postup ročních dob, na mysl mi s náhlou a neočekávanou naléhavostí plynuly tu jeden dva verše, ondy celá sloka najednou.“

Toto je logické završení výše citované série výroků. Máme tu vyznání popisující, jak se básně píšou, vyznání, které by jakožto definice poezie obstálo stejně dobře jako ono „pokojné usebrání emocí“ — a které by si také mladý básník jakožto praktickou zásadu klidně mohl vzít k srdci. Dej si půllitr piva, dopřej si odpočinku, jdi na procházku, na nic konkrétního nemysli, dívej se na věci, oddej se sobě samému, pravdu hledej ve vlastní duši, naslouchej zvuku svého vnitřního hlasu, objev a vyjev *vraie vérité*.

Bude nejspíš pravda, že pro básníky jsou to skvělé rady. Mladistvá imaginace zažehnutá Wordsworthem či Carlylem bude mít pravděpodobně k básnění mnohem blíž než mysl studenta unuděného Aristotelem či Richardsem. Umění, jak inspirovat básníky, či jak alespoň v mladých lidech vzbudit cosi poezii podobného, pokročilo za našich dnů pravděpodobně mnohem dál než kdy předtím. Zajímavým dokladem toho, co dokáže udělat i dítě, jsou například sbírky tvůrčího psaní, jaké vydává Lincoln School.⁶ Ale to vše zdá se spadat do oblasti umění vzdáleného kritice — do disciplíny psychologické, do systému rozvoje osobnosti, do jakési jógy, jíž by si snad mladý básník mohl ku svému prospěchu povšimnout, jež však nemá se schopností veřejně hodnotit básně nic společného.

Coleridge a Arnold byli lepší kritici než většina básníků, a pokud u Arnolda a snad i u Coleridge způsobily kritické sklony vyschnutí poezie, není to v rozporu s naším tvrzením, že se posuzování básní liší od umění psát je. Coleridge nám sice nabízí klasický „utišující“ příběh a prozrazuje nám vše, nač mu síly stačí, o genezi básně, které říká „psychologická zvláštnost“, avšak jeho definice poezie a básnické „imaginace“ lze jinde nalézt vyjádřeny docela jinak.

Velice by se tedy hodilo, kdyby se mezi hesla intencionální školy — jako například „upřímnost“, „věrnost“, spontánnost“, „autentičnost“, „opravdovost“ či „originalita“ — a termíny jako „integrita“, „relevantnost“, „jednota“, „funkce“, „dospělost“, „lehkost“, „adekvátnost“ či jiné přesnější, hodnotící termíny dalo položit rovnítko — jinými slovy, kdyby „výraz“ znamenal vždy estetický počin. Jenže tak tomu není.

„Estetické“ umění, říká profesor Curt Ducasse, duchaplný teoretik výrazu, je prý vědomé zpředmětnění pocitů, při němž je kritickým momentem jeho vnitřní součást.

6. Viz Hughes Mearns, *Creative Youth*, Garden City 1925, zvl. s. 10, 27–29. Básnické inspiraci se v poslední době věnuje značná pozornost — srov. například Rosamond E. M. Harding, *An Anatomy of Inspiration*, Cambridge 1940; Julius Portnoy, *A Psychology of Art Creation*, Philadelphia, 1942; Rudolf Arnheim et. al., *Poets at Work*, New York 1947; Phyllis Bartlett, *Poems in Process*, New York 1951; Brewster Ghiselin (ed.), *The Creative Process: A Symposium*, Berkeley and Los Angeles 1952.

Není-li ono zpředmětnění adekvátní, umělec jej poopraví. To však může znamenat, že co do zpředměťování nitra onen dřívější pokus neuspěl, případně „to také může znamenat, že šlo o úspěšné zpředmětnění nitra, které jsme však, když se proti nám jasně postavilo, zavrhlí a popřeli ve prospěch zpředmětnění jiného.“⁷ Jaké je ale měřítko, podle něhož zavrhuje a popíráme nitro? To už profesor Ducasse neříká. Ať už je však jakékoli, je v definici umění toto měřítko jednou ze složek, kterou na zpředmětnění zredukovat nelze. Hodnocení uměleckého díla zůstává veřejné; dílo se poměřuje něčím vně autora.

IV

Existuje kritika poezie a existuje také autorská psychologie, která na sebe – pokud ji vztáhneme k přítomnosti či budoucnosti – bere podobu inspirativní propagace; i autorská psychologie však může být historická, a potom se stává literární biografií, což je sám o sobě zcela legitimní a atraktivní předmět studia, jeden z možných přístupů k osobnosti (jak by řekl profesor Tillyard), přičemž báseň je pouze přístupem obdobným. Ono osobní pojetí, odlišující se od disciplín poetických, však lze v říši literární vědy vymezit i bez postranních úmyslů.

Z hlediska významu básně se od sebe také liší vnitřní a vnější výpověď. A pouze verbálním a povrchním paradoxem jsou tvrzení, že (1) co je vnitřní, je zároveň veřejné: lze to odhalit skrze sémantiku a syntax básně, skrze naši obvyklou znalost jazyka, skrze mluvnice, slovníky a všechnu literaturu, která je jejich zdrojem, obecně řečeno skrze vše, co vytváří jazyk a kulturu; zatímco (2) co je vnější, je soukromé či idiosynkratické, neboť to není součástí díla coby jazykového faktu: sestává totiž z odhalení (třebas v časopisech, v dopisech či v převyprávěných rozhovorech) toho, jak či proč ten který básník vytvořil tu či onu báseň – pro kterou dámu psal, na kterém trávníku přitom seděl, případně o smrti kterého přítele či příbuzného vypráví. Lze také vypořádat (3) jakýsi prostřední druh výpovědi, týkající se charakteru autora či soukromých a polosoukromých významů, jež slovům či tématům připisoval autor či klika, k níž náležel. Slovní význam přitom patří do historie slov; a biografie autora, jeho použití slova či asociace, jež pro něj slovo má, jsou zas součástí historie světa a jeho významu.⁸ Tyto tři druhy výpovědi, zejména (2) a (3), se však navzájem natolik jemně prostupují, že není vždy snadné vést mezi jednotlivými příklady čáru; a odtud pro kritiku vyvstávají potíže. Užití výpovědi biografické s sebou nemusí nést intencionalismus, neboť sice může jít o výpověď o tom, co autor zamýšlel, ale také o významech jeho slov a o dramatické podstatě jeho výtvaru. Na druhou stranu však o tohle

7. Curt Ducasse, *The Philosophy of Art*, New York 1929, s. 116.

8. A pokud souzní s původním vzorcem básně, může k uchopení významu přispět i historie slov, jež se odehrála až poté, co byla báseň napsána; jen kvůli předsudku o záměru by taková historie neměla zůstat stranou.

všechno jít nemusí. A kritik, který se zabývá výpověďmi typu (1) a okrajově také typu (3), vytvoří v dlouhodobé perspektivě rozdílný druh komentáře než ten, který se zabývá typy (2) a (3), zejména když se (3) mísí s (2).

Kupříkladu celý ten nabýskaný parádemarš knihy *Cesta do Xanadu* od profesora Lowese se odbývá v prostoru ohraničeném typy (2) a (3), případně nebojácně křížuje romantický prostor typu (2). „Kublaj Chán,“ tvrdí profesor Lowes, „je utkáán z víze, ale každický obraz objevující se v jeho osnově se už předtím někde vyskytl. A zdá se, že na jeho návratu není nic nahodilého či libovolného.“ Tento výrok není docela jasný – a to ani tehdy ne, když profesor Lowes vysvětluje, že už předem existovaly jakési trsy asociací, podobné vázaným atomům, které se pak v hluboké studnici Coleridgeovy paměti svázaly do komplexního vztahu s jinými trsy a poté byly vyvrženy v podobě básní. Pokud by totiž na způsobu, jakým se obrazy vrací na povrch, opravdu nebylo nic „nahodilého či libovolného“, mohlo by to znamenat, že (1) Coleridge nedokázal vytvořit něco, co už předtím neměl, že byl ve svém tvůrčím úsilí omezen tím, co četl nebo jinak prožil, anebo že (2) byl po absorbování jistých trsů představen nucen vydat je ze sebe právě tak, jak to učinil, a že tedy lze popsat hodnotu básně pomocí zkušenosti, již musel vykreslit. S dvěma naposledy zmíněnými hypotézami (jde o jakousi posedlost asociacemi, kterou ve svém díle *Biographia* odmítl sám Coleridge) nelze souhlasit. Nepochybně přece existovaly i jiné kombinace, jiné básně, ať už lepší či horší, jež také napsali lidé, kteří četli Bartrama, Purchase, Bruce a Milтона. A toto bude platit, i kdyby se už tak obdivuhodný soupis Coleridgeovy četby díky budoucímu bádání rozrostl sebevíc. Navíc profesor Lowes zdá se předstírá, že nám jeho květnaté floskule (podobné té citované) či názvy kapitol (jako například Utvářející duch či Kouzelná syntéza) prozrazují o samotných básních nesmírně mnoho; skutečnost je však jiná.

V oněch elegantních názvech kapitol se skrývá jakýsi ošidný příslib změny; člověk čeká, že se ve výkladu pokročí do nové fáze, a přitom se mu dostane – dalších a dalších zdrojů, dalšího a dalšího povídání o „proudící podstatě asociace.“⁹

„*Wohin der Weg?*“ tímto mottem profesor Lowes svou knihu předznamenal. „*Kein Weg! Ins Unbetretene.*“ Nutno konstatovat, že právě proto, že je *unbetreten*, neprošlapaná, vede ta cesta pryč od básně. Bartramovy *Cesty* sice obsahují celou řadu poznatků o historii určitých slov a určitých romantických konceptů, jež se objevují v Kublaj Chánovi. A velká část oné historie pak přešla či postupně přecházela do samotné látky našeho jazyka. Je snad možné, že ten, kdo Bartrama četl, ocení báseň víc než ten, kdo jej nečetl. Nebo snad bude někdo díky vyhledání výraziva z Kublaje Chána ve slovníku či díky přečtení citovaných knih znát báseň lépe. Básni samotné však mnoho nepřidá, budeme-li vědět, že Bartrama četl i Coleridge. Existuje celý soubor života, smyslové a duševní zkušenosti, který podkládá a v určitém smyslu zapřičiňuje každou báseň, ale nemůže a nepotřebuje být rozpoznán ve slovní, a tedy

9. Pro čtenáře se zájmem o studium básně budou patrně nejužitečnější kapitoly VII (Vzorec básně) a XVI (Známá a povědomá krajina).

intelektuální skladbě, kterou báseň je. Činnost naší mysli odřezává kořeny všem objektům naší rozmanité zkušenosti i veškeré jednotě, činnost naší mysli rozpouští kontext – jinak bychom totiž o žádných objektech či idejích vůbec hovořit nemohli.

Je velmi pravděpodobné, že objemná kniha profesora Lowese neobsahuje nic, co by mohlo čtenářský zážitek z *Písňe o starém námořníku* či z Kublaj Chána umenšit. Teď si však ukážeme případ, kdy přílišná zaujatost typem (3) vede tak daleko, že zkrėsli kritikův úsudek o básni (i když zde nejde o tak markantní případ, jako jsou ty, které dnes nalézáme po našich literárních časopisech).

V jedné slavné básni Johna Donna se objevuje toto čtyřverší:

*„Pohyb zemský strach jen přináší a děs,
jaký kdy význam měl, to člověk neví,
však nenadálé otřesy nebes
nevinné jsou, ač obrovské se jeví.“*

Před nedávnem napsal v důkladném pojednání o Donnově učenosti jeden kritik o tomto čtyřverší následující:

„Emocionálního tepu situace se [Donne] dotýká umnou aluzí ke staré a nové astronomii [...] Nejradikálnějším principem nové astronomie je „pohyb zemský“; nejkomplexnějším pohybem té staré zase „otřesy nebes“ [...] Básník musí vyzvat svou milou, aby se po jeho odchodu uklidnila a utišila; a obraz založený na naposledy zmíněném pohybu (otřesy) a hluboce zakořeněný v tradiční astronomii příhodně naznačuje napětí dané chvíle, aniž vzbouzí „strach a děs“ implicitně obsažený v obrazu pohybující se země.“¹⁰

Celý výklad je hodnověrný a vychází z dobře doložené teze, že se Donne hluboce zajímal o novou astronomii a její ohlas v oblasti teologie. V různých dílech prý Donne prokazuje znalost Keplerova díla *De stella nova*, Galileovy práce *Siderius nuncius*, knihy Williama Gilberta *De magnete* či Claviova komentáře k Sacroboscově pojednání *De sphaera*. K nové vědě odkazuje i ve svém Kázání v Paul's Cross či v dopise siru Henrymu Goodyerovi. V básni Výročí píše, že „nová filosofie nám klade otázky“. V básni Elegie na prince Jindřicha zas říká, že „sebemenší záchvěv nitra“ světem „otřásá“.

Namítnout něco na taková tvrzení je obtížné, a použít přitom argumenty téže povahy nemožné. Není důvodu, proč by Donne nebyl mohl napsat sloku, v níž by dva druhy nebeského pohybu vyjadřovaly dvě různé emoce při loučení. A jestliže se do astronomických metafor ponoříme docela a budeme vnímat Donna jen na jejich pozadí, možná i uvěříme, že tak onu sloku napsal. Ale ještě nám zbývá sám text, onen analyzovatelný nositel komplikované metafory; ještě se musíme vypořádat s ním. A pak lze

vypozorovat: (1) že pohyb země je podle kopernikovské teorie pohybem nebeským, tj. plynulým a pravidelným, a jakkoli může vyvolávat náboženské či filosofické obavy, nemůže být spojován s nepravidelností a pozemskostí onoho prudkého hnutí, jemuž se mluvčí básně snaží zabránit; (2) že existuje i jiný pohyb země, totiž zemětřesení, které se vyznačuje právě těmito vlastnostmi a bývá spojováno s přívalem slz a bouří vzdychů ve druhé sloce básně; (3) že „otřesy nebes“ jsou náležitým protějškem zemětřesení, jelikož v obou případech jde o třes či vibraci; a že se sice oproti zemětřesení jeví „otřesy nebes“ obrovské, nejsou však o mnoho větší (dají-li se dva takové druhy pohybu porovnávat) než pohyb, který země vykoná za rok; (4) že úvaha, „jaký kdy význam“ to celé mělo, nasvědčuje tomu, že je daná událost minulostí, jako zemětřesení, nikoli jako neustále se opakující nebeský pohyb země. Poznání Donnova zájmu o novou vědu snad může odhalit nový významový odstín či podtext inkriminované básně, ačkoli i toto tvrzení jde proti duchu básnického slova. Avšak učinit z heliocentrické a geocentrické antiteze jádro metafory znamená znevažovat anglický jazyk, upřednostňovat soukromou výpověď na úkor veřejné, vnější na úkor vnitřního.

V

Přináší-li s sebou rozdíl mezi jednotlivými druhy výpovědi jisté důsledky pro historického kritika, přináší je v nemenší míře i pro současného básníka a jeho kritiky. Případně – vzhledem k tomu, že každé pravidlo určené básníku je jen jinou stranou soudu kritika a že minulost je doménou vědcovou a kritikovou, zatímco budoucnost a přítomnost náleží básníku a kritickým arbitrářům vkusu – můžeme konstatovat, že problémům, jež v literární vědě vyvolává intencionální klam, odpovídají ve světě progresivního experimentu problémy jiné.

Na intencionálním klamu je tak kupříkladu nejspíš založen nesprávný soud v otázce „aluzivnosti“, již tak natěhává klade poezie Eliotova. Četnost a hloubka literární aluze v poezii Eliotově i dalších dovedla ke *Zlaté ratolesti* a alžbětinskému dramatu tolik lidí pachtících se za plnými významy, že se jaksí samozřejmě vžil názor, že pokud nevysledujeme, co ten který básník četl, nepochopíme, co tvrdí – což je přesvědčení intencionálními implikacemi přímo prodchnuté. Zdravý postoj, jenž celou potíž částečně řeší, tu zaujímá F. O. Matthiessen:

„Naslouchá-li člověk při čtení těmto řádkům pozorně a je-li sdostatek citlivý k náhlým obrátům jejich směřování, toto směřování mu samo o sobě a patřičně živě zprostředkuje kontrast mezi opravdovou Temží a její idealizovanou vizí z dob, než protékala megalopolí, lhotejně, zda čtenář pozná, že použitý refrén pochází od Spensera čili nic.“

Eliotovy aluze fungují, když je rozpoznáme – a do značné míry i tehdy, když je nerozpoznam, a to díky své působivosti a síle.

10. Charles M. Coffin, *John Donne and the New Philosophy*, New York 1927, 97–98.

Občas ale zjistíme, že jsou aluze podpořeny poznámkami; zajímavou otázkou pak je, zda poznámky slouží k tomu, aby nás dovedly někam, kde se nám dostane poučení, anebo zda jsou spíš svébytnými ukazateli poukazujícími na povahu aluzí. „*Téměř vše důležité [...] co je potřeba vědět, abychom mohli Pustou zemi ocenit*“, poznamenává Mathiessen na adresu knihy slečny Westonové, „*je včleněno do struktury básně samé či do Eliotových Poznámek*.“ Připustíme-li, že toto tvrzení platí, může se nám začít zdát, že pramálo záleží na tom, jestli si Eliot své zdroje vymyslel (tak jako si Sir Walter Scott vymýšlel předznamenání svých kapitol s tím, že pocházejí ze „starých her“ a „anonymních autorů“, případně jako když Coleridge připojil na okraj textu *Písň o starém námořníkovi* glosy). Aluze na Danta, Webstera, Marvella či Baudelaira sice nepochybně přinášejí něco navíc, neboť tito autoři existovali, je však sporné, zda lze říci totéž o aluzi na téměř zapadlého Alžbětince:

„*Za zády ale občas zaznívá mi
zvuk aut a trubek, Sweeney odvézt dá se
až k paní Porterové ve studánce.*“¹¹

„*Srov. Day, Parlament včel*,“ říká v Poznámkách Eliot,

„*Když posloucháte, náhle zaslechnete
zvuk rohů, lovu, který přivést chce
Actaeona k Dianě ve studánce,
kde všichni spatří její nahou kůži.*“¹²

Ironii zavrhuje sama citace: kdyby byl ty verše napsal sám Eliot, aby si tak opatřil patřičné pozadí — což si lze celkem snadno představit —, neubralo by jim to nic na platnosti. Podezření ještě vzroste po přečtení následující Eliotovy poznámky: „*Neznám původ balady, z níž pocházejí tyto verše: dostala se ke mně z australského Sydney.*“ Důležitým slovem této poznámky — odkazující k paní Porterové a její dceři, jež si myjí nohy v sodovce — je „balada“. Kdyby totiž bylo lze cítit „baladičnost“ z veršů samých, nebylo by poznámky příliš zapotřebí. Bádání se proto konečně musí zaměřit na integritu takových poznámek coby součástí básně; tam, kde poskytují zvláštní informaci o významu určitých frází básně, by se ony poznámky měly stát předmětem stejného zkoumání jako ostatní slova, z nichž báseň sestává. Mathiessen má za to, že ony poznámky byly daní, již Eliot „*musel zaplatit, aby se vyhnul tomu, co by býval považoval za utlumení energie své básně skrze odkazy nabídnuté v textu samém*.“ Lze se však ptát, jestli poznámky a jejich potřeba vůbec nejsou vlastně stejným utlumením. F. W. Bateson přesvědčivě tvrdí, že by byla Tennysonova báseň Malý námořník lepší, kdyby se v ní vynechala polovina slok, a že nejlepší verze balad jako Sir Patrick Spens vděčí za svou pů-

[11. T. S. Eliot: *Pustina*, přeložil Jiří Valja, in *Pustá země*, Praha, Protis 1996, s. 85 — pozn. překladatele.]

[12. Ibid., s. 98 — pozn. překladatele.]

sobivost odvaze, s níž pěvec bere za samozřejmou historku, již komentuje. Co když má pak básník pocit, že v určitém méně známém kontextu nemůže brát za samozřejmé nic, a namísto toho, aby psal informativně, opatří svůj text poznámkami? Ke cti lze to- muto plánu připsat, že takové poznámky alespoň nepředstírají dramaticnost, jak by to- mu bylo, kdyby byly psány ve verších. Na druhou stranu však mohou poznámky vzbuzovat dojem nezapojeného materiálu, který leží vedle básně a je sice pro význam slovního symbolu nezbytný, ale není do něj integrovaný, takže symbol zůstává neúplný.

Výše provedenou analýzou jsme chtěli ukázat, že ačkoli mívají poznámky sklon k to- mu, aby se ospravedlňovaly jakožto vnější signály poukazující na autorský záměr, měly by se posuzovat jako všechny ostatní části celkové kompozice (zvláštního uspořádání slov v konkrétním kontextu); teprve při takovémto posouzení se může ukázat, že jsou svou podstatou součástí básně, popřípadě se může projevit i jejich imaginativní souzně- ní se zbytkem básně. Mathiessen je kupříkladu přesvědčen, že Eliotovy názvy a motto jsou podobně jako poznámky informativním aparátem. Zatímco jej však některé po- známky znepokojují a myslí si, že se Eliot „*jakoby vysmívá sám sobě, když píše poznám- ku a zároveň chce s její pomocí něco sdělit*“, věří Mathiessen, že motto je „*prostředek*“, na který se „*ani v nejmenším nevztahuje výtku nedostatečné stavebnosti*.“ „*Záměrem*,“ říká, „*je zde umožnit básníkovi, aby v básni zabezpečil sevřené vyjádření*.“ [...] „*V každém případě je motto použito tak, aby tvořilo integrální součást účinku básně*.“ Ostatně ve svých poznámkách ospravedlňuje pomocí záměru svou básnickou praxi i Eliot:

„*Oběšenec, existující v tradičních kartách, vyhovuje mému záměru dvojím způso- bem: protože v mé mysli souvisí s Frazerovým Oběšeným bohem a protože si ho spojuji s postavou v kápi v pasáži o cestě učedníků do Emauz ve zpěvu V. [...] Mu- že s trojí holí (skutečnou tarotovou kartu) si zcela libovolně spojuji se samotným Králem rybářem.*“¹³

A snad bychom ho měli brát vážněji právě tady, když si v dané poznámce nedává pozor na jazyk, než v jeho harvardských přednáškách, kde se zamýšlí nad obtížností určení, co ta která báseň znamená, a žertovně přitom dodává, že ho napadlo před- znamenat druhé vydání *Popeleční středy* citátem z *Dona Juana*:

„*Já nechci tvrdit, že snad vždycky vím,
co zamýšlím, když jedním šlechetně;
dopředu, pravda, příliš nemyslím,
snad tehdy jen, když hledám potěšení.*“

Dopouštěl-li se Eliot i jeho současníci nějaké typické chyby, pak nejspíš přílišného plánování. Aluzivnost v poezii je jednou z několika kritických otázek, jimiž chceme ilustrovat abstraktnější otázku intencionalismu; dnes je možná ilustrací nejpodstatněj-

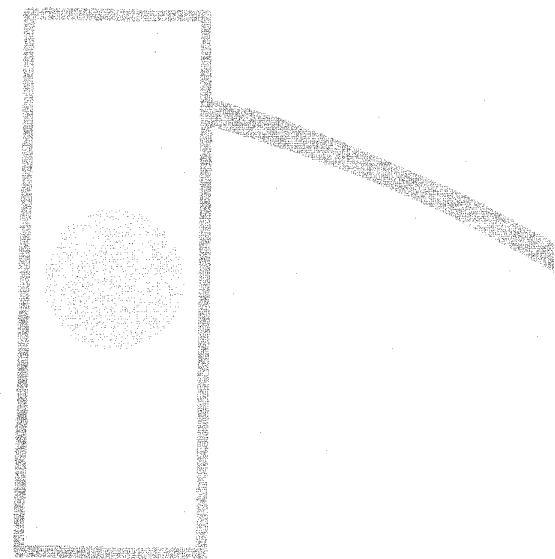
[13. Ibid., s. 96 — pozn. překladatele.]

ší. Mohlo by se zdát, že coby básnická praxe je aluzivnost v některých současných básních krajním důsledkem intencionalistických předpokladů romantismu, zatímco coby kritická otázka základní předpoklad intencionalismu bere v potaz a zvláštním způsobem nasvětluje. Následující příklad z Eliotovy poezie nám může posloužit k tomu, abychom si shrnuli praktické implikace našich konstatování. V Eliotově Milostné písni J. Alfreda Prufrocka se těsně před koncem objevuje verš „*Už jsem slyšel, jak mořské panny, jedna druhé, / zazpívaly si,*“¹⁴ což se do jisté míry podobá verši z Písně Johna Donna „*Mořských panen zpěv jak slyšet mám.*“¹⁵ Pro čtenáře obeznámené s Donnovou poezií pak vyvstává kritická otázka: je Eliotův verš aluzí na verš Donnův? Myslí Prufrock na Donna? Myslí na Donna Eliot? Jsme toho názoru, že existují dva radikálně odlišné způsoby, jak na onu otázku hledat odpověď. Jednak (1) básnická analýza a výklad zkoumající, zda vůbec dává smysl, že by Eliot—Prufrock skutečně přemýšlel o Donnovi. Když se dříve v básni Prufrock ptá „*a bylo by to stálo za to všem [...]/ kdyby byl vesmír splácán do koule,*“¹⁶ jeho slova čerpají půlku svého smutku a ironie z některých rázných a vášnivých veršů Marvellovy básně Upejpavé milence.

Vykladač tu však může ve svém zkoumání klidně dumat nad tím, nakolik se mořské panny, jež Donne vidí coby „*stvoření podivná*“, podobají mořským pannám z Prufrocka, jež jsou zdá se spíše symbolem romantiky a dynamiky a literární legitimizaci (mají-li ji vůbec zapotřebí) nakonec čerpají ze sonetu Gérarda de Nerval. Takováto metoda zkoumání snad povede k závěru, že je daná podobnost mezi Eliotem a Donnem bezvýznamná a že je lépe nad ní nepřemýšlet, anebo také – v čemž tkví její nevýhoda – k žádnému určitému závěru vést nemusí. V každém případě si dovoluujeme prohlásit, že jde o opravdovou a objektivní kritickou cestu, na rozdíl od té, k níž může právě nejistota výkladu přivést jiný druh kritika: tj. (2) na rozdíl od cesty biografického či genetického zkoumání, využívající skutečnosti, že je Eliot dosud naživu; takový kritik – s uvažováním chlapíka, který se chystá uzavřít sázku – napíše Eliotovi a optá se ho, co zamýšlel či zda přitom myslel na Donna. Nebudeme zde zvažovat všechny možnosti – jestli by Eliot odpověděl, že nezamýšlel zholu nic a že na nic nemyslel (což by takovou otázku zodpovědělo zcela přiměřeně), anebo jestli by v nestřeženém okamžiku neposkytl jasnou a (v mezích možností) nevyvratitelnou odpověď. Tvrdíme jen, že taková odpověď na takové tážení nemá s básní Prufrock co do činění; nejde tu o tážení kritické. Kritické tážení se na rozdíl od sázek takovýmto způsobem neprovozuje. Kritické tážení se neprovozuje pomocí orákula.

Z angličtiny přeložil Petr Onufer.

Nesmrtelní:smrtelní

[14. Přeložil Zdeněk Hron, in T. S. Eliot: *Zpustlá země*, Praha, BB art 2002, s. 13 – pozn. překladatele.]

[15. Přeložil Zdeněk Hron, in *Škola noci*, Praha, Československý spisovatel 1978, s. 87 – pozn. překladatele.]

[16. Ibid., 1978, s. 12 – pozn. překladatele.]